

11. Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность / [под ред. А. В. Бондарко и др.]. – СПб. : Наука, 1992. – 303 с.
12. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / [под ред. А. В. Бондарко и др.]. – СПб. : Наука, 1990. – 263 с.
13. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 255 с.

Mykola Kal'ko

The aspectuality category as a field structure

The article introduces a field model of the aspectuality category in the Ukrainian literary language. On the basis of 5 inner temporal marks the field nucleus, its subperiphery, the near, distant and remote peripheries are singled out.

Key words: aspectuality, category of aspect, terminative mark, activity mark, stative mark, eventive mark, relativity mark.

Людмила Островська

ФУНКЦІОНУВАННЯ АТРИБУТИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ В ПРОСТОМУ ПОШИРЕНОМУ РЕЧЕННІ

Висвітлено проблему співвіднесення внутрішніх системних властивостей атрибутивних конструкцій з особливостями їхнього функціонування в умовах контексту простого поширеного речення, визначено особливості взаємодії атрибутивної конструкції з граматичними суб'єктом і предикатом на структурно-семантичному та семантичному рівнях.

Ключові слова: комунікація, контекст, функціонування атрибутивної конструкції, просте поширене речення, структурно-семантичний рівень речення.

Комунікація являє собою реалізацію мовної системи, але не в тому сенсі, що певна абстрактна мовна система виражається в конкретному комунікативному відрізку, а в тому, що сама комунікація – це існування мови, і вона наскрізь просякнута мовною системою [2, с. 7], [5, с. 141]. З огляду на це аспект функціонування синтаксичних конструкцій є особливо актуальним і важливим, оскільки вивчення лише їхньої структурно-семантичної організації було б неповним.

Погляди лінгвістів стосовно комунікативності найменших синтаксичних одиниць неодностайні. На думку Г. В. Колшанського, слово й словосполучення є номінативними одиницями, які позначають ті чи ті предмети та явища; речення встановлює зв'язок між цими явищами завдяки певним формам сполучень номінативних одиниць у синтаксичній структурі [5, с. 40]. Позначення ж якогось предмета чи явища не може містити в собі властивості спілкування [6, с. 71].

М. Я. Блох вважає, що непредикативні сегменти, словосполучення, які виділені в самостійну позицію, окремі повнозначні й неповнозначні слова, вигукі стають носіями інформативного смислу лише в поєднанні з предикативними ядрами мовлення, лише у складі предикативних сполучень слів, тобто в реченнях і через них [3, с. 119].

Комунікативні властивості словосполучення, як і слова, заперече І. П. Ющук [9, с. 110]. В. Л. Наєр доводить, що така мовна одиниця, як слово одержує статус комунікативної тільки в мовленнєвому акті, коли вона виконує роль самостійного висловлювання, як от вигук „Пожежа!”. Сама по собі вона не є комунікативною [7, с. 6].

Якщо стверджувати, що мовне спілкування між людьми здійснюється за допомогою висловлювання, то слід зауважити, що будь-яке висловлювання – це певний набір синтаксично та семантично організованих словесних знаків, які призначені брати участь у процесі комунікації. Якби слово чи словосполучення не містили в собі інформації, тобто не володіли комунікативним потенціалом, вони не могли б створювати такі комунікативні одиниці як речення, висловлювання чи текст. Отже, речення є комунікативною одиницею завдяки синтаксичним одиницям, з яких воно складається.

Метою пропонованої статті є співвіднесення внутрішніх системних властивостей атрибутивних конструкцій з особливостями їхнього функціонування в умовах контексту.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) з'ясувати особливості функціонування атрибутивної конструкції в складі предикативної групи; 2) визначити

специфіку взаємодії атрибутивної конструкції з граматичним суб'єктом на структурно-семантичному і семантичному рівнях; 3) встановити специфіку взаємодії атрибутивної конструкції з граматичним предикатом.

Функціонування атрибутивної конструкції ми трактуємо як різні форми її існування в умовах контексту. У нашому дослідженні під контекстом розуміємо інтралінгвістичні контекстні чинники, тобто всі одиниці вербального оточення синтаксичної конструкції, позамовне оточення синтаксичної конструкції. Екстралінгвістичні чинники, як зовнішні (сукупність об'єктивних умов здійснення комунікації, тобто мовленнєва ситуація), так і внутрішні (сума фонових знань комунікантів, що визначають інтенцію і вибір мовних засобів для формування висловлення), ураховано, але вони не постають самостійним об'єктом дослідження.

Для вивчення семантики мовної одиниці єдино релевантними є контекстні умови, оскільки компоненти висловлення, що її оточують, становлять той контекст, який визначає смисловий зміст конкретного акту комунікації. Словосполучення й слова здобувають статус не одиниць, що утворюють висловлення, а одиниць як результату розкладу самого висловлення, оскільки в комунікації людина формує первинне висловлення, тобто висловлення не складаються з окремих слів і словосполучень, а, навпаки, слова з їхніми значеннями отримують своє реальне існування в межах висловлення. Семантика висловлення домінує над дискретним смислом слів та словосполучень і поєднує окремі значення в єдиний смисл. Смисл висловлення, на думку Г. В. Колшанського, є первинно цілісною одиницею, усередині якої семантика окремої одиниці, наприклад словосполучення, становить лише частину цього цілого. Семантика конструкції, отже, не є самостійною для мови, оскільки конструкція утворює лише фрагмент цілісного висловлення. Атрибутивна конструкція здобуває свою викінченість тільки в предикації [5, с. 138–140].

З. А. Феофілова, аналізуючи атрибутивний зв'язок у комунікативному аспекті, вказує, що атрибутивна функція комунікативного повтору забезпечує перехід теми попереднього речення в тему наступного, що регламентується властивістю статичності атрибута. Статичність атрибута дає змогу побудувати інформативно насичене висловлення за наявності лише одного акту предикації [8, с. 123–124]. Матеріал дослідження підтверджує цю тезу, однак, на наш погляд, статичність атрибута відрізняється внутрішньою динамікою, що перебуває в „згорнутому” стані, але часто легко трансформується в самостійне висловлення.

Функціонування атрибутивної конструкції в простому поширеному реченні насамперед виявляється у її взаємодії з граматичною основою речення, предикативною групою та з іншими сполученнями слів усередині речення-висловлення. Ця взаємодія здійснюється на структурно-семантичному й семантичному рівнях.

Атрибутивні конструкції можуть входити до складу предикативної групи й таким чином брати участь у реалізації предикативності. Досліджувані конструкції можуть заповнювати позицію граматичного суб'єкта – підмета. У реченні *Видалася сильна і морозна зима* (У. Самчук) головні компоненти *зима видалася* формують центр речення як на рівні структурно-семантичному, так і на рівні семантичному (активний діяч і здійснювана ним дія). Це комунікативно-синтаксичний комплекс. Увесь інший компонентний склад речення організований навколо нього. Атрибутивне словосполучення *сильна зима і морозна зима* вносять у речення додаткові семантико-синтаксичні фрагменти, які виявляються унаслідок трансформації, пор.: *Зима була сильна + Зима була морозна*. Атрибутивні ознаки *сильна і морозна* в реченні можуть набувати часового процесуального характеру, співвідносячись із предикатом *видалася* через суб'єкт *зима*. Така можливість існує в простому реченні як потенція, актуалізована через особливий порядок слів та інтонації при ускладненні простого речення, пор.: *Видалася зима, сильна і морозна*. При відокремленні атрибутивних елементів актуалізуються їхні атрибутивно-предикативні значення. Мовець висловленням не тільки передає якусь інформацію, але й здійснює певні комунікативні настанови, висуваючи на перший план ті чи ті компоненти висловлення.

У реченні *Земля життєдайна ростить на просторі родючим Хліб на полях золотих* (М. Зеров) атрибутивна конструкція *земля життєдайна* є одночасно елементом предикативної групи й заповнює позицію граматичного суб'єкта, підмета. Через головне слово залежне включене у сферу дії предикативних компонентів і взаємодіє з предикативною ознакою. Семантико-синтаксичні відношення між ними усвідомлюються через суб'єкт як причинно-наслідкові: *Оскільки земля життєдайна, вона ростить на просторі родючим хліб*. Іменник *земля* проєктує додаткову атрибутивно-предикативну ознаку *є життєдайною*. Така комбінація *земля життєдайна ростить хліб золотий* на семантичному рівні породжує додаткові конотації, зумовлені лексичним наповненням компонентів, та їхню взаємодію: не *земля ростить хліб*, а саме *життєдайна земля* і саме *золотий хліб*, тобто який є коштовним даром цієї землі. Таке поєднання посилює емоційну

забарвленість цілого висловлення та його вплив на почуття і настрої адресата. Отже, атрибутивна конструкція, по-перше, ускладнює речення додатковими відтінками (атрибутивно-предикативні відношення), по-друге, на рівні цілого речення виникають додаткові конотації.

Атрибутивна конструкція з дієприкметником у ролі означального компонента в простому поширеному реченні може співвідноситися з предикативною групою через своє опорне слово, що постає активним носієм предикативної ознаки. О. Є. Морозова, досліджуючи синтаксичну природу таких структур, відзначає, що „дієприкметник, маючи спільний суб'єкт з предикатом, співвідносить час своєї процесуальної ознаки з часом дієслівного предиката, що дає змогу вважати його додатковим смисловим предикатом» [6, с. 13], напр.: *Його [Володька] костисте, змарніле обличчя відсвітилося* (У. Самчук).

Вважаємо за необхідне звернути увагу на функціонування атрибутивних конструкцій з опорним абстрактним іменником, похідним від прикметника чи дієслова. Атрибутивна семантика й опредмеченість граматичного значення формують протилежні тенденції функціонування таких слів. Предметність створює передумови для їхнього функціонування в ролі носія ознаки, а ознаковість – для функціонування в ролі означального компонента. На думку Г. О. Золотової, „значення і деривативні зв'язки імен подієвих і означальних зближують їх із функціями дієслів, прикметників, предикативних прислівників, що позначають дії, події, якості, стани» [4, с. 134], і тому ознака, названа, наприклад, відад'ективом, так само, як і ознака, названа прикметником, не здатна бути суб'єктом чи агенсом дії.

Аналізуючи синтаксичну природу деад'ектива, А. М. Анісімова зазначає, що деад'ектив, який перебуває в позиції граматичного суб'єкта речення-висловлення, „є актором, чії смислові потенції ширше агенса в рольовій граматиці» [1, с. 4], і, отже, може бути кваліфікований як суб'єкт-актор, носій стану, якісно виражена субстанція: *Ефективність пошукової роботи залежить від того, наскільки цікавить поставлене завдання учнів, як активно вони включаються в пошуки матеріалу* (В. Максименко).

Прикметники при абстрактних іменниках найчастіше вживаються у своїх похідних, перехідних значеннях і характеризують, по суті, не поняття, названі абстрактними іменниками, а особи й предмети, про які йдеться в реченні-висловленні. З іншого боку, абстрактні іменники можуть функціонувати в реченні-висловленні в ролі самостійного суб'єкта, що мислиться без віднесення до особи чи предмета і вживатися тоді, коли не помітно їхньої співвіднесеності, навіть потенційної, із носієм ознаки, а, навпаки, коли при них є залежні атрибутивні елементи. Напр.: (1) *А з'явилась у нього [дяка Григорія Комарницького] така дивовижна вправність лише тоді, коли журився, чи смутився, чи коли щось вельми допікало ...* (В. Шевчук); (2) *Безхмарна юність проліта, надходять зрілості літа* (М. Успенник); (3) *В сусідній кімнаті біля каміна на кожущині лежала жовто-сіра мрія [собака] Василя Чепіжного* (М. Вінграновський).

У реченні (1) абстрактний іменник *вправність* існує як активний носій предикативної ознаки *вправність з'явилась* і носій атрибутивної ознаки *дивовижна вправність*. Суб'єктно-предикатний комплекс ускладнено додатковими атрибутивно-предикативними відношеннями. Крім того, у цьому реченні-висловленні наявна вказівка на віднесеність ознаки до істоти. Ознакова семантика іменника *вправність* „вимагає” свого носія, і реалізується ця „вимога” на рівні цілого речення-висловлення за допомогою займенника, пор.: *У нього з'явилась вправність... – Він виявлявся вправним*. Отже, крім названих функцій, іменник „вправність” виконує в цьому реченні ще одну функцію – функцію ознаки (предикативної) щодо особи, про яку йде мова в реченні.

У реченні (2) абстрактний іменник *юність* виконує функції граматичного суб'єкта, підмета – *юність проліта* – і носія атрибутивної ознаки *безхмарна юність*, але без вказівки на віднесеність до певної особи.

У реченні (3) абстрактний іменник *мрія* постає в ролі активного носія предикативної ознаки *мрія лежала, сяйво впало*. Однак в атрибутивній конструкції *мрія Василя Чепіжного* виконує роль компонента-ознаки, носієм ознаки є предметне ім'я, яке проектує предикативну ознаку, пор.: *Василь Чепіжний мріє*. На базі атрибутивних конструкцій формуються додаткові суб'єктно-предикатні комплекси, смислові фрагменти, що ускладнюють семантико-синтаксичну структуру цих простих речень.

Атрибутивні конструкції можуть заповнювати позицію граматичного суб'єкта, підмета в простому поширеному реченні всім своїм компонентним складом, а не лише одним елементом: *Пара голубів туркоче, наче слухати не хоче Соловейкових пісень* (В. Пачовський); *Тема Візантії в нашій культурі, історії і навіть долі нашої Батьківщини є тема величезна і важлива* (Є. Маланюк). У таких

конструкціях спостерігається невідповідність реченнєвої функції і внутрішньої характеристики конструкції, оскільки на рівні моделі конструкції можна говорити про атрибутивні відношення, а на рівні речення – це один член речення.

Усім своїм компонентним складом атрибутивні конструкції можуть заповнювати позицію й виконувати функцію предиката простого поширеного речення: *Він рицар був високої мети, Він ворог був лукавства і облуди* (М. Рильський). Послаблене лексичне значення дієслова-зв'язки не дає йому змоги самостійно реалізувати предикативну функцію. Семантичний центр присудка зміщується в іменну частину, а граматичний – у дієслівний компонент, який може бути матеріально не виражений. Однак і в іменній частині іменник не самодостатній для реалізації предикативності. У наведених прикладах на перший план проступає значення ознаки, а не її носія. Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що іменники, які не мають семантичної достатності для позначення предикативної ознаки, лише вказують на загальний характер вияву ознаки, а її конкретне найменування виражене за допомогою узгодженого слова або залежного іменника. Однак, коли іменник в іменній частині присудка називає конкретний предмет, але проектує додатково свою ознаку, така конструкція також входить у систему присудка, потрапляючи в сферу діяльності предиката, стаючи інформативно необхідною: *Вона [Світлана] здалась мені такою сумною, що, йдучи від неї, я не міг накликати собі отой весняний і свіжий запах, перший гіркуватий запах весни* (Є. Гуцало).

Аналізовані атрибутивні конструкції повністю входять до складу предиката, розширюючи або уточнюючи його семантичний обсяг під впливом комунікативного завдання мовця. Цьому сприяє семантична „порожнеча” дієслівного елемента присудка, інформативна недостатність деад'єктива (ознаки), здатність залежного елемента мати уточнювальну семантику щодо тієї властивості, ознаки, які містяться в деад'єктиві – частині предиката.

Це стосується також інших атрибутивних конструкцій, презентованих моделями „іменник + прикметник”, „іменник + іменник у род. в.”, „іменник + дієприкметник”, де опорне слово є складовою предиката.

Атрибутивні конструкції з віддієслівними іменниками майже не вживані в аналізованій позиції предиката. Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що цим конструкціям більш властива роль граматичного суб'єкта або вживання на периферії простого поширеного речення, де вони формують додаткові смислові фрагменти, ускладнюючи семантико-синтаксичну структуру простого речення.

Отже, функціонування атрибутивної конструкції здійснюється передовсім в умовах простого поширеного речення-висловлення, де воно взаємодіє з предикативною групою та з іншими компонентами на структурно-семантичному й семантичному рівнях. Значну роль у цій взаємодії відіграє структурно-семантична сутність конструкції.

Особливості функціонування атрибутивної конструкції в складі предикативної групи при взаємодії з граматичним суб'єктом полягає в тому, що залежний компонент атрибутивної конструкції, у якій головний компонент є водночас активним носієм предикативної ознаки, залучено до реалізації суб'єктно-предикатних відношень. Така конструкція на семантичному рівні ускладнює просте поширене речення додатковими атрибутивно-предикатними відношеннями, які не мають власного суб'єкта, і прилягає до суб'єктно-предикатних відношень.

Особливість функціонування атрибутивних конструкцій різних структур у складі предикативної групи при взаємодії з граматичним предикатом полягає в перерозподілі семантичного навантаження за рахунок актуалізації залежного компонента конструкції. Залежний компонент атрибутивної конструкції залучений до складу предикативної групи та бере участь у реалізації предикативності всього речення, ускладнюючи комунікативно-синтаксичний комплекс.

До перспектив дослідження атрибутивних конструкцій у комунікативному аспекті належить розгляд категорії атрибутивності з погляду прагматики, де вона постає не лише як структурно-семантична заданість, не тільки як функція, а як явище, основу якого становить спеціальний відбір засобів мови (мовлення) для найточнішого вираження певної характеристики предмета, різних відтінків атрибутивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова А. Н. Словосочетание с отадъективными существительными в системно-функциональном аспекте / А. Н. Анисимова.: автореф. дис. ... канд. филол. наук – Спб., 1992. – 16 с.

2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
3. Блох М. Я. Коммуникативные единицы в тексте / М. Я. Блох // Коммуникативные единицы языка : сб. науч. трудов / МГУ. – М., 1985. – Вып. 252. – С. 125–137.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
5. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 235 с.
6. Морозова О. Е. Словосочетание с причастием в системно-функциональном аспекте / О. Е. Морозова : автореф. дис. ... канд. филол. наук – Л., 1990. – 16 с.
7. Наер В. Л. Единицы языковой коммуникации и коммуникативные потенции языковых единиц / В. Л. Наер // Коммуникативные единицы языка : сб. науч. трудов / МГУ. – М., 1988. – Вып. 312. – С. 137–144.
8. Феофилова А. З. Атрибутивная связь в коммуникативном аспекте / А. З. Феофилова // Языковое общение и его единицы : сб. науч. трудов / КГУ. – Калинин : КГУ, 1986. – С. 118–124.
9. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук. – К. : Рута, 2000. – 128 с.

Lyudmyla Ostrovska

Functioning of the attributive construction in the simple extended sentence

The article regards the problem of parity of internal system characteristics in the attributive constructions and the features of their functioning in the context of the simple extended sentence. The peculiarities of interaction between attributive structure with grammatical subject and the predicate on the structural-semantic and sense levels are determined.

Keywords: communication, context, functioning of an attributive, systematic characteristics of an attributive construction, simple extended sentence, structural semantic level of the sentence.

Ігор Погрібний

ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ РЕЧОВИННИХ ІМЕННИКІВ (СИНГУЛЯТИВІВ) У ФОРМІ МНОЖИНИ

Стаття присвячена питанням вивчення особливостей зміни семантики речовинних іменників у випадках утворення ними форм множини, проаналізовано типи зміни значення слів у таких випадках.

Ключові слова: матеріально-речовинні іменники, одинні іменники, множинні іменники, категорія числа, функція словотворення.

Огляд досліджень, присвячених проблемі зміни семантики сингулятивних матеріально-речовинних іменників у випадках утворення від них форм множини, переважно засвідчує тенденцію визначення подібного явища як словотворення, появу нової лексичної одиниці з окремим лексичним значенням. Метою цієї статті є прагнення провести типологічну характеристику подібних множинних форм і остаточно визначитися із функцією категорії числа у таких випадках.

Речовинні іменники функціонують у двох формах: *singularia tantum* (вода, повітря, кисень, молоко) і *pluralia tantum* (вершки, білила, макарони). Іменники, що функціонують лише в однині, не мають значення одиничності (одного предмета), воно їм взагалі не властиве, вони вказують на однорідну речовину безвідносно до її кількості. За потреби кількість речовини можна передати:

1) поєднанням речовинних іменників з кількісними словами *мало, багато, трохи, більше, менше, достатньо, небагато* і под.: *мало паперу, більше води, трохи цукру,*

2) поєднанням речовинних іменників з іменниками – назвами одиниць виміру, кількість яких конкретизована числівниками: *три тонни борошна, дві тарілки борщу, два гектари пшениці.* Більшість речовинних іменників має форму однини, тому що речовина мислиться як суцільна, а не роздрібнена єдність, одна сукупність в природі: *графіт, бетон, срібло.* Речовинні іменники, що завжди функціонують у формі множини, мають таке саме значення, як і іменники, вживані у формі однини, позначаючи речовину загалом, безвідносно до кількості, і потреба вираження кількості речовини забезпечується таким самим чином, як і при речовинних іменниках *singularia tantum.* Отже, з погляду граматичних значень категорії числа (однинності і множинності) протиставлення форм